

Aristoteles'te Ortak Duyu ve Hayal Gücünün Birliği Üzerine

[On the Unity of Common Sense and Imagination in Aristotle]

Yasin Gurur SEV *

Bahçeşehir University

Received: 16.12.2019 / Accepted: 28.12.2019

DOI:

Research Article

Abstract: The mechanism of sensation is thoroughly examined in Aristotle's work *On the Soul* where he grounds the soul as the principle of life and where he focuses especially on animal soul. Hereunder, sensing is receiving the *form* of the sensible body without its matter. *Form*, here, signifies the proportion [*logos*] of the mixture of elements that constitute the sensible. By the movement called sensing, sensory organ receives the proportion from the sensible, and becomes similar to it. Sensation [*aisthêsis*] is the difference between the natural proportion of the sensor and the proportion of the sensible that it receives and becomes. Discriminating [*krinein*] this difference belongs to the sense and may be called "perception." There are five special senses that have their own kind of sensible objects. On the other hand, there are some sensibles like motion that can be sensed by more than one senses. They are called "common sensibles" and they are sensed by "something which is common" or "common sense" [*koinê aisthêsis*]. Also, distinguishing the exclusive objects of special senses belongs to the common sense. Again, sensing being sensing, i.e., consciousness is another duty of this common sense. There are the remnants of the sensations which are reanimated when the sensible is beyond the range of sensing. This process is carried out by imagination [*phantasia*]. By doing so, imagination prepares images as materials for the appetite of all animals and for the reasoning of human beings. It has been thought that these two are separate faculties of the soul. However, the schism between common sense and imagination is not that sharp as mentioned.

Keywords: soul, animal, sensation, common sense, consciousness, imagination.

Öz: Aristoteles'in canlılığın ilkesi ya da can anlamında ruhu [*psykhê*] temellendirdiği ve ağırlıklı olarak hayvan ruhu üzerinde durduğu eseri *Ruh Üzerine*'de hayvan ruhunu karakterize eden duyumsama mekanizması ayrıntılı olarak irdelenir. Buna

* **Author Info:** Lecturer (Dr.) – Bahçeşehir University, Department of Sociology. Beşiktaş-İstanbul, TURKEY.
E-mail: gurursev@gmail.com / Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0001-9419-4288>

göre duyumsama, duyulur cismin maddesiz biçimini bir ortam aracılığıyla almaktır. Burada biçimden kasıt, söz konusu duyuluru oluşturan öğelerin karışım oranıdır [logos]. Duyumsama hareketiyle duyu organı müteakabili olan duyulurdaki oranı alır, duyulura benzer hale gelir. “Duyum” [aisthêsis] bir orta olan duyu organının doğal oranıyla duyu organının dönüştüğü duyulurun oranı arasındaki farktır [diaphora]. Bu farkı ayıklamak [krinein] da duyuya düşer ve buna “algı” demek mümkündür. Kendine has müteakabilleri olan beş özel duyu vardır. Öte yandan, bazı duyulurlar bir duyuya özgü değildir, birden fazla duyu tarafından duyumsanabilirler. Bunlara “ortak duyulurlar” denir. Bunları “ortak olan” ya da “ortak duyu” [koinê aisthêsis] duyumsar. Ayrıca tek tek özel duyulurların müteakabillerinin birbirinden ayrılması da bu ortak duyuya düşer. Dahası, “bilinç” denebilecek olan “duyumsadığını duyumsama” da bu ortak duyunun işidir. Duyumların bir de kalıntıları vardır ki, bunları duyulur cisim erişim alanında olmadığına canlandırır yetiye “hayal gücü” [phantasia] denir. Hayal gücü bu kalıntıları canlandırarak bütün hayvanlara iştah [oreksis] ve insanlara akletme malzemesi olarak hayaller hazırlar. Bu iki ruh gücünün birbirinden ayrı şeyler olduğu düşünülelmıştır. Ne var ki ortak duyu ve hayal gücü arasındaki ayrım görüldüğü kadar keskin değildir.

Anahtar Kelimeler: ruh, hayvan, duyum, ortak duyu, bilinç, hayal gücü.

1. Giriş

Aristoteles, ruh ya da canlılığı temellendirdiği eseri *Ruh Üzerine*'nin ilk kitabında bekleneceği üzere kendisinden önceki filozofların ruha ilişkin geliştirdiği görüşleri elden geçirir. İkinci kitabın hemen başında ise sürpriz bir şekilde ruh için bir ortak tanım ortaya koyar. Üçüncü kitabın başında ise, Aristoteles'in, [i] büyüklük, hareket gibi birden fazla duyu tarafından duyumsanan duyulurların duyumsanması, [ii] renk ve tat gibi farklı duyuların müteakabillerinin [antikeimenon] birbirinden ayrılması ve [iii] duyumsuyor olmanın duyumsanması gibi işleri bir “ortak duyuya” [koinê aisthêsis] atfettiği ve daha sonra, üçüncü kitabın üçüncü bölümünde bu bahsi kapatıp, işi duyumsama hareketinin kalıntılarından her istendiğinde hayaller sağlamak, böylece tüm hayvanlarda iştahı yaratmak ve insanlar özelinde akletmeye malzeme temin etmek olan bir hayal gücünden [phantasia] söz etmeye başladığı ve bu ikisinin Aristoteles için ayrı şeyler olduğu düşünülelmıştır. Aristoteles'in hayal gücünün duyular işler olmadığına da (mesela uykuda) hayaller (yani rüyalar) üretebildiğini söylediği pasaj (*Ruh Üzerine*, 428a5-16) ise buna kanıt olarak gösterilir.¹

Gelgelelim, *Ruh Üzerine*'de bu ayrım görüldüğü ya da sanıldığı kadar keskin değildir. Aristoteles'in bu ikisi arasında bir sınır çekip çekmediği, ya da çektiyse bu sınırı nereden çektiği net değildir. Dahası, Aristoteles hayal gücünden bahsederken verdiği

¹ Sözcüsel Aristotelesçi geleneğin sözcüsü addedilebilecek olan David Ross (1995: 146-151), hayal gücünü duyumsamanın bir yan ürünü olarak, ama—varlığından da son derece emin olduğu—ortak duyudan ayrı bir şey olarak ele alır.

meşale örneğinde, hayal gücüne atfedilmesi beklenen işin “ortak olan”² sayesinde olduğunu söyler (*Ruh Üzerine*, 431b5-7). Bu da Aristotelesçi geleneğin kendinden emin bir şekilde yaptığı ayrımı zora sokar. İşbu mütevazı çalışma, buradan hareketle, *Ruh Üzerine*'de ortak olanla hayal gücünün birliğinin imkânını araştırmak niyetindedir.

2. Ruh Nedir?

Aristoteles, bir var olan için “yaşıyor” demeyi sağlayan şeyi, canlıyı canlı, bedeni beden yapanı,³ yani ruhu ya da canı [*psykhê*] incelediği üç kitaplık eseri *Ruh Üzerine*'nin ilk kitabında hemen her eserinde yaptığı üzere kendisinden önce gelenlerin ruh hakkında söylediklerini gözden geçirir. Aristoteles burada ruh ve bedeni birbirine indirgenebilir kabul eden *bircilerle*, ruhu bedenden müstakil sayan *ikicilerle* ve de ruhu hareketle özdeşleştirenlerle ve ruhu kısımlarına ayıranlarla hesaplaşıp, kendisine “bir buçukçu” addedilebilecek bir pozisyon belirler.

İkinci kitabın başında ise, Aristoteles, ruh için ortak⁴ bir tanım ortaya koymaya girişir: İmkân halinde [*dynamei*] yaşama sahip olan *organik*⁵ bir doğal cisim [*sôma*] olarak bedenin birinci anlamıyla yetkinliği [*entelekheia*], biçim [*eidos*] anlamında varlığı [*ousia*] (*Ruh Üzerine*, 412a2-413a10).

Aristoteles'in bu ortak tanımla anlatmak istediği, bedeninin [*sôma*] doğal bir cisim [*sôma*] olduğu,⁶ onun yaşama gücüne/imkânına sahip bir doğal cisim olduğu,⁷ farklı görevlere sahip kısımlardan, yani *organlardan* oluştuğu, ruhun ise bedeninin kısımlarının sahip olduğu bu görevlerin ya da *yetilerin* işlemeye hazır olması anlamında, yani birinci anlamıyla *yetkinliği* olduğudur. Nitekim yetkinliğin [*entelekheia*] bir anlamı işle<t>meye

² Ya da ortak duyuyula. Gelgelelim, söz konusu eserde “ortak duyu” diye bir şey olup olmadığı tartışmalıdır. Aristoteles “ortak olan” bir şeyden bahsetmekle birlikte, *Ruh Üzerine*'de böyle bir tamlama neredeyse kullanmaz—yalnızca bir kez.

³ Beden ancak bir canlıya [*empsychon*] aitse, yani ruh [*psykhê*] taşıyorsa, bedendir, onun dışında yalnızca ismen [*homonymôs*] bedendir—aslında cesettir.

⁴ Bütün canlılara, yani ruh taşıyan her şeye uygulanabilir olması anlamında “ortak.”

⁵ Burada *organikten* anlaşılması gereken bugün hemen akla geleceği üzere “karbon temelli” değildir. “Organik” burada “farklı işlevlere sahip kısımlardan oluşan” anlamına gelir.

⁶ Bu cismin doğal bir cisim olması gerekir, çünkü doğal olmayan yaşayamaz da. Nitekim Aristoteles fiziğinde doğa içsel bir hareket [*kinêsis*] ilkesidir (*Fizik*, 192b20-23) ve kendi kendine hareket etmeyen bir şeyin yaşaması beklenemez. Burada hareketten yer değiştirmenin yanında büyüme, üreme, boy atma... gibi birçok şey anlaşılabilir.

⁷ Bu cismin imkân halinde yaşayan ya da diğer bir deyişle yaşama gücüne sahip olan bir cisim olması gerekir, çünkü yaşaması mümkün olmayan bir cismin ruha sahip olması da imkânsızdır, en nihayetinde Aristoteles için ruh, canlılığın ilkesidir.

hazır olmak, bir diğer anlamı ise iş<et>iyor olmaktır.⁸ Ruh, bedeninin birinci anlamıyla, yani işlemeye hazır olma anlamında yetkinliğidir.

Peki, neden ikincisi değil? Öyle ya, işler olmak, yaşamaya işlemeye hazır olmaktan daha yaraşır. Bunun yanıtı oldukça basittir: Aristoteles uykuda bu yetilerin işlemediğini, ama işlemeye hazır beklediğini düşünür; uyuyan beden canlıdır ve onu ölü bedenden ayıran candır [*psykhê*]. Demek ki ruhun hem uykuda hem de uyanıklıkta ortak olan bir yetkinlikte aranması gerekir. Bu ortak yetkinlik de birinci anlamıyla, yani işlemese de işlemeye yetkin ve hazır olma anlamında yetkinliktir.

Peki, neden işlemesi mümkün olma değil de işlemeye hazır olma? Diğer bir deyişle, neden imkân değil de birinci anlamıyla yetkinlik? Çünkü Aristoteles kozmolojisinde bedenle aynı öğelerin⁹ bir karışımı olan herhangi bir cismin de yaşaması mümkündür, en nihayetinde madde imkândır (*Metafizik*, 1050a15), öte yandan, bedeninin yalnızca ismen değil de gerçekten beden olabilmesi için, elin ismen değil de gerçekten el olabilmesi için, işler olma imkânından fazlasına ihtiyaç vardır, bu da her daim işlemeye hazır olmaktır. Dahası, ölü bedenle uyuyan bedeni ayırmak için de buna ihtiyaç vardır. Uyuyan beden canlıdır, yaşamayan herhangi bir cisim ya da ceset ise cansız. Bu iki cisim [*sôma*] arasındaki fark, birinin organlarının işlemeye hazır olması, diğerinin işlemesi mümkün olsa bile buna hiçbir şekilde hazır olmamasıdır.

Demek ki ruh, böylesi bir doğal cismin farklı görevlere sahip kısımlarının, yani organlarının ve bunlara karşılık gelen temel yetilerin, imkânların ya da güçlerin [*dynamis*] etkin olmaya, işlemeye hazır olmasıdır. Söz konusu temel yetiler beslenme (ve onla doğrudan bağlantılı olan üreme), duyumsama [*aisthêsis*] ve akıldır [*nous*]. Beslenme hem bitkiler hem hayvanlar hem de insanlarda; duyumsama ise hayvanlar ve insanlarda ortaktır. Akıl ise insanlar ve tanrı<lar> için söz konusudur. Kısaca, bitkiler beslenmeye (ve dolayısıyla üremeye); hayvanlar beslenme ve duyumsamaya; insanlar ise beslenme, duyumsama ve akla sahiptir (*Ruh Üzerine*, 414a28-414b20). Her bir canlı cinsi ya da türü için ruh, sahip olunan bu temel yetilerin işlemeye hazır ve yetkin olmasıdır.

⁸ Buna verilebilecek en uygun örnek, dil bilme örneğidir. Fransızca bilmek ama her an konuşmuyor olmak birinci anlamda yetkinliğe işaret eder, Fransızca konuşmak ise ikincisine. Nitekim Fransızca bilen biri her istediğinde Fransızca konuşabilir, ama konuşmadığında da Fransızca bilmeyen biri haline gelmez. Fransızca bilen ama o an konuşmakta olmayan biriyle Fransızca hiç bilmeyen biri Fransızca bilmek bakımından bir olmaz. (Örnek Ömer Aygün'e ait). Ruh da böyle bir şeydir. Mesela hayvan duyumsamadığında, sözceliği uykuda, ölü olmaz, hala canlıdır, çünkü duyumsamaya hazır durumdadır.

⁹ Burada öğelerden kasıt toprak, ateş, su, hava gibi yalın cisimler ya da bunlardan çıkan tekdokular [*homoimerês*].

3. Duyumsama Hareketi

Tüm canlılarda ortak olan beslenme, kabaca, benzemez olan besini —ateşle ya da canlılığın işareti sayılan sıcaklıkla— sindirip benzer kılmaya ve başka bir benzer¹⁰ üretmeye, yani üremeye yarar (*Ruh Üzerine*, 415a14-416b32). Hayvanlarda ve insanlarda ortak olan duyumsama ise, bir duyulurun [*aisthêton*] <maddesiz> biçimini almak, duyulurla bir ortam [*metaksy*] aracılığıyla hemhâl¹¹ olmaktır (*Ruh Üzerine*, 424a16-29).

Duyu [*aisthêsis*], duyumsuyor olmadığında, duyulurla [*aisthêton*] imkân halinde ya da gücül halde [*dynamei*] birdir, duyumsuyor olduğunda ise işler halde [*energeia*]. Diğer bir deyişle, duyumsama anında duyu organı ortam aracılığıyla duyulur olan tarafından etkilenir ve onun biçimini alır, öte yandan bunlar sırayla gerçekleşmez, yani önce duyulur olan ortamı, ortam da duyu organını harekete geçiriyor değildir; duyumsama tek bir şeydir ve bir anda gerçekleşir.

Duyumsamanın imkân halinde duyulur olan duyu organının, duyulurun biçimini alarak işler halde duyulur olan haline gelmesi, onun bir hareket¹² [*kinêsis*] olduğunu gösterir, nitekim hareket imkân halindeki ya da gücül olanın işlerliğe [*energeia*] geçmesidir (*Fizik*, 201a10-11, 201a27-29). O halde duyumsama, duyulurla ortamı ve duyu organını hemhâl kılan tek bir harekettir, denebilir.

Söz konusu hareket, yani duyu organının duyulurun maddesiz biçimini alması, bir oran [*logos*] eşitlemesidir aslında. Duyulur, bir cisim olarak öğelerin belli oranda [*logos*] bir karışımıdır. Duyu organı da aynı şekilde belli öğelerin sabit bir oranda karışımıdır. İşte duyumsama, duyu organındaki öğe karışımının oranının söz konusu duyusunun müttekabili [*antikeimenon*] olan duyulurdaki oranla eşitlenmesi, daha doğrusu o oranı almasıdır.¹³ Mesela kırmızı bir cisim gören göz kızarır, sıcak bir cisme dokunan ısınır.¹⁴ Duyumsama [*aisthêsis*], bir anda gerçekleşen bu oran eşitlenmesi hareketidir. Burada

¹⁰ Aynı türün yeni bir üyesi.

¹¹ Bu hemhâl olmayı Kevin White (2010: 496) oldukça isabetli bir seçimle “asimilasyon” [*assimilation*] terimiyle ifade eder. Gerçekten de duyumsama, benzemez olanın (yani duyulurun) biçimine maruz kalıp ona benzer hale gelmektir.

¹² Ama edilgin ya da pasif bir hareket. Bu yüzden de ona “algı” [*perception*] dememek gerekir, ne de olsa algı, duyumsayanın etkin olduğu bir harekettir.

¹³ Ortam burada aracı ve mümkün olduğunca etkisizdir, daha doğrusu duyu gibi bir orta [*mesotês*].

¹⁴ Deri ya da et [*sarks*] dokunma duyusunun organı değil, ortamıdır (*Ruh Üzerine*, 426b15). Dokunma duyusunun organının ne olduğu, en azından *Ruh Üzerine*'de, net değildir. Öte yandan, diğer eserlere bakılırsa, bunun kalp olması kuvvetle muhtemeldir.

tek tek ya da özel duyular¹⁵ ya da duyu organları edilgin ve alıcı [*dektikon*] bir konumdadır. Duyum, ilk oranla duyulurdan alınan oran arasındaki farktır [*diaphora*]. Duyumsamadığında duyunun sahip olduğu oran ortadır [*mesotês*] ve bu, farkı ayıklamaya yarar [*kritikon*] (*Ruh Üzerine*, 423b26).

Demek ki, Aristoteles için duyumsama, duyu organının duyulurdaki öge karışımı oranını almasıdır, bu açık. Ne var ki, duyulurdaki oranı almak, benzemez olan duyulura benzer hâle gelmek, bu edilgin hareket, hayvan için çok bir şey ifade etmeyebilir. Ne de olsa uykuda da sıcak bir cisimle temas hayvanı ya da dokunma duyusunu ısıtabilir, ama hayvan uyanmayabilir. Duyumun hayvan için hayatta kalma ya da iyiye gitme gibi sonuçlarının olabilmesi için,¹⁶ buna duyu organının duyumsama öncesi sahip olduğu doğal oranla duyumsama hareketi sonucu alınan yeni oranın farkının [*diaphora*] ayıklanması [*krinein*] eşlik etmelidir (*Ruh Üzerine*, 426b8-10). “Algı”¹⁷ da denebilecek bu ayıklama hareketini duyu icra eder, ama bunu özel duyunun kendisi mi icra eder, yoksa farklı ya da *ortak* bir duyu mu, yanıtını *Ruh Üzerine*’de kesin bir şekilde bulmak güçtür.

4. Ortak Olan

Aristoteles duyulurları ikiye ayırır; [i] bir duyuya özgü ya da özel [*idion*] duyulurlar ve [ii] birden fazla duyuya ortak olan [*koinon*] duyulurlar (*Ruh Üzerine*, 418a6-25). [i] Bir duyuya özgü duyulurlar renk, koku, ses, tat ve temastır. Sözcüğü renk, saydam [*diaphanês*] bir ortam aracılığıyla görme duyusunu ya da görüşü [*opsis*] hareket ettirir—ışık da saydamı. [ii] Birden fazla duyuya *ortak* olan duyulurlar ise hareket, durağanlık, büyüklük, şekil, sayı, birliktir. Sözcüğü büyüklük dokunmayla da duyumsanır, görmeyle de. Hareket görülür de yarasaların yaptığı gibi işitilir de. Yani bunlar *ortaklaşa* duyumsanırlar (*Ruh Üzerine*, 425a14-425b4).

¹⁵ Aristoteles için yalnızca beş özel duyu vardır: Görme, işitme, koku alma, tat alma, dokunma. Bu beşinden fazlası olamaz. Nitekim öğelerin, yani Aristoteles’in deyimiyle yalın cisimlerin sayısı bellidir, bunlardan ateş hepsinde ortaktır, nitekim sıcaklık olmadan canlılık da olmaz. Toprak ise dokunma ve onun türevi olan tat almaya ilişkindir ki, o da canlılığın sürdürülebilmesi için zorunludur. Nitekim dokunma duyusunun tahrip olması, hayvanı yok eder. Diğer duyular için bu geçerli değildir, nitekim diğer duyular hayvanın iyiliği [*eu ekhein*] adına [*heneka*] vardır, dokunma ve onun bir türevi olan tat alma ise varlığını sürdürmesi adına. Geriye su ve hava kalır ki, buradan da yalnızca üç alternatif çıkar: Su, hava ve bu ikisinin karışımı. Nitekim göz suyla, kulak havayla, koku almanın duyu organı ise su ve havanın karışımıyla doludur. Buradan da Aristoteles yalnızca beş duyu olduğu sonucuna varır (*Ruh Üzerine*, 424b22-425a13).

¹⁶ Ki duyumsamanın amacı [*telos*], niçini ya da uğruna olduğu şey [*to hou heneka*] hayatta kalma ve iyi durumda olmaktır.

¹⁷ Eski Yunancada duyumsayanın edilgin olduğu “duyum” ve hayvanın etkin olduğu “algı” için farklı sözcükler kullanılmaz, ikisi de *aisthêsis*’tir ve bu ayrımın yoksunluğu özellikle *Ruh Üzerine*’yi anlamayı güçleştirir (Lefebvre, 1997: 41-42).

Öte yandan, Aristoteles için duyumsama yalnızca bir duyuya özgü duyulurların sahip olduğu öge karışımının, ya da birden fazla duyuya duyumsanan ortak duyulurların oranlarının [*logos*] alınması ve ayıklanması [*krinein*] değildir. Bir duyuya özgü duyulurun (sözgelişi beyazın) bir başka duyuya özgü duyulurdan (sözgelişi tatlıdan) ayıklanması da bir nevi duyumsamadır ki, bunun duyulara ya da duyumsamaya *ortak* bir şey tarafından yapılması gerekir. Nitekim göz tatlıya karşı kördür, dolayısıyla tatlıyla beyazı ayıklama gücüne sahip değildir. Aynı şekilde dil de renge karşı kördür. Dolayısıyla duyulara *ortak* başka bir şey bunu yapıyor olsa gerektir (*Ruh Üzerine*, 426b8-427a16).

Bir de duyumsadığını duyumsamak vardır ki, en basit anlamıyla “bilinç” budur. Ne de olsa uykudakiler de duyumsar ama duyumsadıklarını duyumsamadıkları için onlara uykuda denir. Peki, duyumsadığını duyumsamak nasıl mümkün olabilir? Ya [a] aynı duyuyla (görme, işitme, koku alma, tat alma, dokunma) ya da [b] başka bir şeyle.

[a] Sözgelişi gördüğünü duyumsamak görme duyusuyla söz konusu olursa, görmekte olan göz de görülür bir şey haline gelir ve burada bir açmaz söz konusu olur. Her şeyden önce görmekte olan göz, görmekte olduğu rengin biçimini ve/veya oranını [*logos*] almış demektir. Öte yandan duyumsamanın duyudaki sabit ya da doğal oranın duyulurunki ile eşitlenmesi olduğu söylenmişti, dolayısıyla aynı gözün görmekte olduğunu duyumsayabilmesi, ortada yalnızca tek bir çift göz olduğu ve söz konusu gözler de renklenmiş olduğu için ve ortada sabit ya da doğal bir orana sahip herhangi başka bir şey olmadığı için, imkânsızdır. Nitekim kırmızıyı gören gözler kızarmıştır ve eğer duyumsadığını duyumsamak aynı duyunun işi olacaksa, duyumsadığını duyumsayacak gözler de kızarmış olacaktır ve herhangi bir *logos* farkı, dolayısıyla da duyum söz konusu olmayacaktır.

[b] Öte yandan eğer bir duyunun duyumsadığını duyumsamak başka bir duyunun işi olacaksa, bu da sonsuza gidecektir ki, Eski Yunanlar için bu tahammül edilemez bir düşünme kusurudur. Aristoteles, buradan, duyumsadığını duyumsamanın söz konusu beş duyuya *ortak*, duyuların birliğini sağlayan ve sonsuz gerilemeyi bertaraf etmeye yardımcı olan başka bir şeyin işi olduğu sonucuna varır (*Ruh Üzerine*, 425b12-426b8).

İşte bu üç duyumsama türü (yani sözgelişi büyüklüğün ayırdına varma, rengi tattan ayırma ve gördüğünün farkında olma) *ortak* bir şey ya da duyu tarafından ya da *ortaklaşa* yürütülür.¹⁸

¹⁸ Aristoteles'in bir ortak duyudan bahsettiği ve Aristoteles'te bu üç duyumsamanın ortak duyu tarafından yürütüldüğü söylenegelmiştir. Hatta bunun için *koinê aisthêsis* diye bir Yunanca tamlama da kullanılır olmuştur. Gelgelelim, en azından *Ruh Üzerine*'de, *ortak* olan [*koinon*] bir şeyden bahsetmekle birlikte,

5. Hayal Gücü

Bu bahisten sonra, Aristoteles, birden “hayal gücü” ya da “muhayyile” sözcükleriyle karşılanabilecek olan *phantasia*’dan bahsetmeye başlar (*Ruh Üzerine*, 427a18). Hayal gücü basitçe duyumsama hareketinin kalıntısı, duyumun izidir. Bir duyulur hâzır olmaktan çıktığında ona ilişkin duyumun kalıntıları ruhta bulunur ve bunlar her istendiğinde bir hayal [*phantasma*] olarak huzûra getirilebilirler. İşte bu huzûra getirme işini yapan yetiye “hayal gücü” [*phantasia*] der Aristoteles. Hayal gücünün işi, kabaca, cansız duyum kalıntılarını canlandırıp sahte duyumlar üretmektir.

Hayal gücünün ilk rolü, iştaha [*oreksis*] kaynaklık etmesidir. İştah hayvanda hareket ettirici temel etmendir. Hayvanı hareket ettiren şey iştah duyulandır [*orekton*] fakat iştah duyulan her daim hâzır değildir, hayvanın hareket edebilmesi için en azından beslenme ve üreme nesnelere ilişkin bir hayal gücüne sahip olması gerekir. Her hareket bir amaç/erek uğrundur ve hayvanın hareketinde amaç bu hayallerdir. Diğer bir deyişle hayvan bu hayalleri huzûra getirir ve onun peşinden gider ya da ondan kaçınır, bunu da hayal gücüyle yapar. Bu hayal gücüne Aristoteles “duyumsayıcı [*aisthêtikê*] hayal gücü” der (*Ruh Üzerine*, 433b28-31). Duyumsayıcı hayal gücü tüm hayvanlarda *ortaktır*.

Hayal gücünün bir diğer rolü de düşünmeye/akletmeye [*noêsis*] kaynaklık etmesidir. Düşünmek basitçe hayalleri manipüle etmektir, nitekim hayal gücü olmasaydı, işler halde duyumsanıyormayan hiçbir şey düşünmeye konu olamazdı. İşte düşünmeye hayaller hazırlamak da hayal gücünün işidir. Aristoteles hayal gücünün bu çeşidine “hesaplayıcı¹⁹ [*logistikê*] hayal gücü” der ve bu aşağı yukarı yalnızca insanda vardır ve geleceğe ilişkin tereddütler, tartmalar, isteyip istememeler, müzakereler [*bouleuesthai*] bu çeşit hayal gücü aracılığıyla söz konusu olur. Oysa duyumsayıcı hayal gücü yalnızca şimdiye ilişkin bir iştah doğurur.

6. Ortak Olanla Hayal Gücünün Birliği

Buraya kadar ifade edilenlerden, duyumsamaya *ortak* olanla²⁰ hayal gücünün işlerinin [*ergon*] aynı olmadığı sonucu pekâlâ çıkarılabilir. Öte yandan Aristoteles hayal gücü bahsinde kafaları karıştırabilecek bir örnek verir: Hayal gücünden söz ederken verdiği söz konusu örnekte, Aristoteles, birinin uzakta hareket eden bir ateş gördüğünde, “*ortak*

Aristoteles net olarak böyle bir adlandırma yapmaz. “Ortak duyu” [*koinê aisthêsis*] ifadesi *Ruh Üzerine*’de bir yerde geçer (425a28), orada da Aristoteles’in müstakil bir ruh gücünden bahsettiğini söylemek zordur.

¹⁹ Ya da “muhakeme edici” hayal gücü.

²⁰ Ki Aristoteles buna “hayvana duyumsayabilen bir şey diyebilmeyi sağlayan ilke” (*DA*, 427a16-18) der.

olan sayesinde" onun düşmana ait bir meşale olduğunu anlayacağını ve ondan kaçacağını söyler (*Ruh Üzerine*, 431b5-7).

Aristoteles'in hayal gücünden bahsederken verdiği söz konusu örnekte hayal gücünün işi olduğunu söylemesi beklenen işi *ortak* olana atfetmesi, *Ruh Üzerine*'de adını tam olarak koymadığı (ama "ortak duyu" olarak bilinen) bu şeyin hayal gücüyle *bir* ve aynı olabilme ihtimalini akıllara getirir. Kaldı ki, Aristoteles ortak duyuya ilişkin olduğu söylenen bölümden hayal gücünden bahsettiği bölüme geçerken bu ikisinin başka şeyler olduğuna dair de bir işaret veriyor görünmez.

Aristoteles'in başka eserlerine bakılacak olursa, durum daha da karışabilir. Nitekim *De Memoria*'da²¹ Aristoteles "ortak duyu" [*koinê aisthêsis*] diye bir adlandırma yapıyor olmakla beraber, hayali [*phantasma*] ortak duyunun bir özelliği, bir hâli ya da etkilenimi [*pathos*] addeder görünür (*De Memoria*, 450a10-12).²² Aristoteles buna benzer bir tavrı *De Insomniis*'de²³ de sergiler ve hayal gücünü duyumsama yetisiyle "aynı" addeder²⁴ ve hayal gücünün işler haldeki duyu tarafından üretilen bir hareket olduğunu söyler (*De Insomniis*, 459a15-23).²⁵

Bu durumda hayvanın bir hayale sahip olmasını sağlayan şey olarak hayal gücünün ortak duyunun (ortak duyulurları duyumsamak, farklı özel duyuların müteakibillerini birbirinden ayırmak ve duyumsadığını duyumsamaktan sonra) dördüncü işi olduğu, dolayısıyla ortak duyuyla hayal gücünün *bir* olduğu, bunların birbirinden bağımsız birer yeti/güç olmadığı düşünülebilir.

Büyük Aristoteles şarihlerinden olan ünlü orta çağ İslam filozofu İbn-i Sînâ'nın da Aristoteles'in ruh ve canlılığa ilişkin söylediklerini doktrinleştirdiği, şematize ettiği, geliştirdiği eserinde, bu ikisini kabaca bir tuttuğu söylenebilir (Rahman, 1980: 30-31). İbn-i Sînâ her şeyden önce dış duyuyla iç duyuyu birbirinden ayırır. Dış duyudan kasıt özel duyulardır, iç duyu ise Aristoteles'in "hayal gücü" dediği şeye denk gelir. İç duyunun yetileri, İbn-i Sînâ için, şöyledir: [i] ortak duyu, yani beş duyuyla duyumsananların biçimlerini ya da oranlarını alan *fantazyâ*, [ii] duyuların kalıntılarını duyulurların yokluğunda dahi muhafaza eden *musavvire*, [iii] tutulan bu kalıntıları birleştirip ayrıştıran *mütehayyile*, [iv] bunlardan mâna çıkaran *vehim* ve [v] bunlara

²¹ Bellek ve Anımsama Üzerine.

²² Yun. *to phantasma tês koinês aisthêseôs pathos estin*. [Hayal, ortak duyunun bir hâlidir.]

²³ Rüyalara Dair.

²⁴ Yun. *kai esti men to auto tõi aisthêtikôi to phantastikon*. [Hayal gücü duyumsama yetisiyle aynı şeydir.]

²⁵ Yun. *esti de phantasia hê hypo tês kat'energeian aisthêseôs ginomenê kinêsis*. [Hayal gücü işler haldeki duyu tarafından üretilen bir harekettir.]

ilişkin geçmiş deneyimleri haz veya acı verici olmak bakımından depolandıkları yerden geri çağırır *hâfıza*.

Bunların birincisinde İbn-i Sînâ'nın *phantasia* ile ortak duyuyu bir tuttuğu ya da onun *fantazya*'dan kastının yalnızca Aristoteles'teki ortak olan olduğu açıktır. Diğer dört yeti ise, Aristoteles'in hayal gücüne ilişkin söylediklerinde bulunabilir. Duyumların kalıntılarını tutup onları birleştirip ayırıştırmanın bir hayal gücü fiili olduğu az çok açıktır. Bunlardan mânâ çıkarmak ise, temelde, Aristoteles'in hayal gücü bahsinde verdiği ateş-meşâle-düşman örneğinde *ortak* olanın yaptığını söylediği iştir. Geçmiş deneyimleri acı veya haz verici olarak kodlayıp depolamak ve geri çağırarak ise hayal gücünün (ve onla doğrudan ilişkili görünen iştahın) yaklaşma ve kaçınma konusundaki rolüne oldukça benzer. Dolayısıyla iç duyunun işlerinin hepsi, Aristoteles'in hayal gücü hareketine atfettiği işlerde bulunur. Bütün bunlardan çıkarılabilecek olan, İbn-i Sînâ'nın ortak duyu ve hayal gücünü iç duyu başlığı altında bir tuttuğu ya da ortak duyuyu hayal gücüne dâhil ettiği olsa gerektir.

7. Sonuç

Aristoteles, canlılığı temellendirmeye çalıştığı eseri *Ruh Üzerine*'nin ilk kitabında kendisinden önce ruha dair söylenenlerle hesaplaşır ve ikinci kitabın başında ortak bir ruh tanımı ortaya koyar, buna göre, ruh beden ve onun *organlarının* işlemeye hazır olma anlamında yetkinliğidir. Bu yetkinliğe konu temel yetiler beslenme (ve üreme), duyumsama ve akletmedir. Bitkiler beslenir, hayvanlar beslenir ve duyumsar, insanlar ise beslenir, duyumsar ve akleder. Bedene bağlı bu temel yetilerin işlemeye hazır olması ruhtur. Beslenme, benzemez olan besini sindirip benzer kılmak ve yeni bir benzer üretmek için kullanmaktır. Kitabın asıl konusu olan duyumsama ise, benzemez olan duyulurun maddesiz biçimini bir ortam aracılığıyla almak, benzemeze benzemektir. Burada biçimden kasıt duyulur cismi oluşturan öge karışımının oranıdır. Duyu organı da aynı öğelerin orta bir oranıdır ve duyumsama hareketiyle duyulurun oranını alır.

Beş özel duyu ve bunlara özel duyulurlar vardır. Öte yandan, özel duyuların mütakabili olmayan ve birden fazla duyuyla duyumsanabilen hareket gibi ortak duyulurlar da vardır. Bunları duyumsamak ortak olanın işidir. Dahası, özel duyulurların mütakabillerinin birbirinden ayrılması da önemlidir. Bunu da ortak olan yapar. En önemlisi de bir duyu için duyumsadığını duyumsamak mümkün değildir, bu da ortak olanın işlerindedir.

Duyumsamanın bir de kalıntıları vardır ki, bunların saklanıp tekrar canlandırılması hem iştahı üretir hem de akletmeye malzeme sağlar. İşte bunu yapmak da hayal gücünün işidir.

Geleneksel yorum, "ortak duyu" denegelmifş olan ortak olanla hayal gücünü birbirinden ayırır. Gelgelelim, Aristoteles'in hayal gücü bahsinde verdiği meşale örneğinde hayal gücüne atfetmesi beklenen rolü *ortak* olana yüklemesi, bu ikisinin Aristoteles için birbirinden çok da ayrı şeyler olmadığına işaret edilebilir. Öte yandan *De Memoria'*da Aristoteles'in hayal gücünü artık adını koyduğu ortak duyunun işlerinden biri gibi görmesi, *De Insomni'*de hayal gücünü duyumsamayla aynı addetmesi ve en büyük Aristoteles şarihlerinden olan İbn-i Sînâ'nın bu ikisini birbirinden ayırmaması ya da ortak olanı hayal gücünün işlerinden biri sayması ise sözü edilen şüpheleri güçlendirir nitelikte olsa gerektir.

8. Kaynakça

- Aristoteles. (2014). *Fizik*. Çev. Saffet Babür. İstanbul: YKY.
- Aristoteles. (2018). *Metafizik*. Çev. Y. Gurur Sev. İstanbul: Pinhan.
- Aristoteles. (2018). *Ruh Üzerine*. Çev. Ömer Aygün ve Y. Gurur Sev. İstanbul: Pinhan.
- Aristotle. (1957). *Aristotle: On the Soul. Parva Naturalia. On Breath*. Çev. W. S. Hett. Cambridge, MA: Harvard University Press (Loeb Classical Library #526).
- Lefebvre, R. (1997). "La phantasia chez Aristote: subliminalité, indistinction et pathologie de la perception." *Les Études Philosophiques*, 1; 41-58.
- Rahman, F. (1981). *Avicenna's Psychology*. Connecticut: Hyperion.
- Ross, D. (1995). *Aristotle*. New York, NY: Routledge.
- White, K. (2010). "The meaning of *phantasia* in Aristotle's *De Anima*, III, 3-8." *Dialogue* 24(3): 483-505.

══════════════════════ This Page Intentionally Left Blank ═══════════════════════